

'...alweer een voornamelijk commentariërend werk...'

Een kritiek op de sociologie achter Goudsbloms

Balans van de sociologie

Louis Boon

"Statisch, abstrakt en dichotomiserend": zo karakteriseert Goudsblom een groot deel van de sociologie. Deze kenmerken vullen de ene schaal van de balans. Het tegenwicht zou uiterst beknopt aangeduid kunnen worden met: "Procesmatig, concreet en continue". De gangbare sociologie wordt middels deze laatste drie gewichten gewogen en goeddeels te licht bevonden. De vraag rijst dan natuurlijk: "Hoe is het met deze gewichten gesteld? Zij zij misschien van ondeugdelijke kwaliteit?". Deze bespreking wil ik daarom beginnen met een beschouwing van de eisen die Elias/Goudsblom stellen aan een goede sociologiebeoefening. Vervolgens zal worden ingegaan op het belangrijkste kenmerk van Goudsbloms benadering, te weten zijn sociologisme.

1. Procesmatig.

Mensen en samenlevingen zijn geen statische eenheden, maar verkeren in een proces van voortdurende verandering. Uitgangspunt van de fysische kosmologie in de laatste decennia is dat alles in verandering is, dat onze kosmos een voortdurend proces is. Goudsblom bevindt zich dus in goed gezelschap als hij een ontwikkelingsperspektief entameert. Het verschil is echter, dat in de kosmologie het procesmatig karakter van de wereld zo nauwkeurig mogelijk wordt gespecificeerd, waarbij men aangeeft, welke men denkt dat de fundamentele processen zijn en hoe die opereren. Dat laatste is precies wat ontbreekt in Goudsbloms Balans. Het ontwikkelingsperspektief is niets meer dan een heuristische aansporing. Inhoudelijk blijft het leeg. Zonder een inhoudelijk-theoretische specificatie van de term 'proces' is het onmogelijk een onderscheid te maken tussen veranderingen en "veranderingen". Goudsbloms kritiek op Nisbet (12, alle verwijzingen betrekken zich op de Balans van de Sociologie) is dan ook onterecht voorzover Nisbet niet meer wil doen dan een dergelijk onderscheid maken. Waar hij zich in "Developmentalism" (in: Mc Kinney & Tiryakian, Theoretical Sociology.) tegen afzet, is het idee, dat alles voortdurend verandert, zonder dat deze verandering nader gekwalificeerd wordt. Een dergelijk perspektief doet ons, zijns inziens, de ogen sluiten voor het relatief stabiele. Uiteraard kan Goudsblom het voorkomen van relatief stabiele structuren niet loochenen. Hij behandelt ze echter als randverschijnselen. blz
116

Het is goed mogelijk een ontwikkelingsperspektief te hanteren en toch een onderscheid te maken tussen echte en schijnveranderingen. Een marxist kan toegeven, dat er in de laatste tweehonderd jaar veel veranderd is in de Westerse samenleving;

produktie-stijging, welvaart etc., en toch volhouden dat er in wezen niets veranderd is; de Westerse samenleving was en is kapitalistisch in haar grondstructuur. De opgetreden veranderingen brachten slechts "meer van hetzelfde", zonder iets wezenlijk te wijzigen. Dat zo'n perspectief onredelijk, niet werkelijkheidsadequaat is, kan slechts worden getoond door er een uitgewerkt alternatief tegenover te stellen. Onze theorieën dienen ertoe bekende ervaringsgegevens coherent te organiseren en ons daarnaast systematisch te leiden naar de ontdekking van nieuwe feiten. Apriori kan daarom een statisch of een dynamisch perspectief geen enkel recht voor zich opeisen. Met zijn ongekwalficeerd ontwikkelingsperspectief tracht Goudsblom apriori bepaalde theorieën buiten te sluiten. Dat is een hoogst dubieus streven.

2. Konkreet.

"Abstrakt" is in de Elias-traditie een scheldwoord. De sociologie dient de konkrete mensen en hun problemen te bestuderen. Pogingen om met abstrakte begrippen orde te scheppen in een veelheid van verschijnselen zijn al gauw loze systematiek (76-78). Het gaat erom begrippen te konstrueren, die aansluiten bij de aard van het onderzoeksgebied. Hier treffen wij een rest klassieke filosofie aan: Het idee dat de essentie van de werkelijkheid alleen uitgedrukt kan worden met de daartoe geëigende woorden, dat er een direkte band is tussen het ding en het ernaar verwijzende woord. Onze kennis is niet abstraherend, simplificerend en afkortend, maar afbeeldend. In de structuur van het juiste woord kan de structuur van de werkelijkheid worden gelezen.

Alleen vanuit die achtergrond is de preokkupatie met grammaticale vormen begrijpelijk, welke, zoals Goudsblom zelf zegt, schoolmeesterachtig en pedant aandoet. Twee opmerkingen over dit meervoud-syndroom. In de Elias-school wordt hardnekkig geweigerd een onderscheid te maken tussen betekenis en denotatie. Gebruik van het enkelvoud van een zelfstandig naamwoord wordt geïnterpreteerd alsof dit de verwijzing naar een enkelvoudige entiteit impliceert. Men gelooft dat, wanneer iemand spreekt over "de mens", hij daarmee ook moet geloven in een entiteit "mens" die korrespondeert met het begrip. Reifikatie heet dat dan.

Abstrakte categorieën zijn echter namen van verzamelingen of klassen. "De mens" is zo'n naam van een verzameling. Zij verwijst niet naar een ding, maar naar een verzameling dingen. Een natuurkundige, die zou voorstellen om voortaan te spreken van "de eigenschappen van de atomen" in plaats van "de eigenschappen van het atoom", omdat de werkelijkheid is samengesteld uit atomen in het meervoud, zou weinig aansluiting krijgen bij zijn vakgenoten. In de sociologie zijn zulke zaken echter nog volop mogelijk.

Verder kan men betwijfelen of de categorieën van de traditionele grammatika een adequate weergave zijn van het nivo waar-

op wij taal begrijpen. Chomsky heeft aannemelijk gemaakt dat zich onder zulke oppervlakte-termen volledig afwijkende diepte-structuren bevinden. Als argument zou zelfs kunnen dienen, dat minder in het Elias-perspektief verharde sociologen best kunnen begrijpen dat met "de mens" hetzelfde bedoeld wordt als met "mensen in het meervoud".

Goudsblom streeft naar een "realistische sociologie", die, zoals gezegd, aansluit bij concrete gebeurtenissen. De sociologie dient deze adequaat te conceptualiseren. Zij moet dus theorieën ontwerpen. Wat voor structuur een dergelijke "concrete" sociologische theorie heeft wordt in de "Balans" nergens duidelijk. Verder dan het formuleren van een aantal "attenderende begrippen" is de theorie-vorming in de Elias-school nog niet gekomen. Mocht deze school een dergelijke theorie ontwikkelen, dan zal die waarschijnlijk even abstract zijn als alle andere theorieën. Dat is ook logisch. Wil men een veelheid van verschijnselen onder één verklarend perspektief brengen, dan moet er geabstraheerd worden. De simpele reden daarvoor is dat het vehikel van onze theoretische kennis, de taal, niet afbeeldend is, maar abstraherend en simplificerend.

Een terecht verwijt aan een groot deel van de gangbare sociologie is niet dat zij abstracte begrippen hanteert, maar dat de gangbare theorieën slechte abstrakties zijn, dat zij degenererende onderzoeksprogramma's zijn. Het perspektief van Elias en Goudsblom is een "budding research-programme", waarvan nog afgewacht moet worden of het meer zal presteren dan de traditionele theorieën.

3. Kontinu

Een fundamenteel uitgangspunt van Goudsblom is dat de werkelijkheid kontinu is. Men dient de werkelijkheid niet dichotomiserend, in wel-niet termen, te benaderen. Zij moet vanuit een continuïteitsidee, in en-en termen, bestudeerd worden. Ik wil hier slechts ingaan op één in mijn ogen weinig aantrekkelijke konsekwentie die dit uitgangspunt heeft in Goudsbloms Balans. Dit idee leidt namelijk tot dubbelzinnige posities, afzwakking van beweringen en het maakt kritiek op Goudsbloms ideeën tot een schier onmogelijke opgave.

Enige voorbeelden. Wat op bladzijde 111 gezegd wordt over verandering wordt op 116 weer goeddeels afgezwakt. Goudsblom wil enerzijds afdingen op de pretentie dat de sociologie alle aspecten van de samenlevende mens dient te behandelen (87). Anderzijds wordt kritiek geleverd op mensen die een concrete aspekt-theorie artikuleren (Dahrendorf bv. op 96). Zo kan Poppers these dat de ontwikkeling van de samenleving principieel onvoorzienbaar is, instemmend worden aangehaald (21), terwijl aan de andere kant voor Goudsblom het uitgesproken doel van de sociologie is: inzicht in en beheersing van de ongeplande ontwikkelingen van de samenleving. Het gevolg van het werken met kontinua is, dat Goudsblom zich

niet hoeft te wagen aan de hachelijkheid van een konkrete stellingname ten aanzien van de mogelijkheden van de sociologie. Met een ontwikkelingsperspektief zien wij dat later wel. Alleen "at the end of the run" kan een "realistische positie" worden ingenomen ten aanzien van de mogelijkheden van de sociologie. De prijs die Goudsblom betaalt is een bijna volledige immuniteit tegen kritiek.

Tenslotte nog iets over de manier waarop Goudsblom met zijn tegenstanders omspringt. Het valt te betreuren dat hij zich vaak op een zeer eenvoudige wijze ontdoet van wat hij wil bekritisieren. Tegen de fenomenologische traditie worden twee "argumenten" in stelling gebracht. Een: Men gebruikt binnen deze stroming het enkelvoud. Twee: De vertegenwoordigers ervan schrijven in een moeilijke, jargonistische stijl. Garfinkel ondergaat eenzelfde lot. Op de inhoud van deze posities wordt door Goudsblom echter niet ingegaan (81).

Samenvattend kan men zeggen dat de trits "procesmatig, concreet, kontinu" een onbevredigende indruk achterlaat. Om kracht van argument te krijgen zouden deze drie begrippen inhoudelijk veel meer geartikuleerd moeten worden. Het laatste begrip leidt bovendien tot immunisering van Goudsbloms positie. Als maatstaf voor de beoordeling van de sociologie voldoen zij in hun huidige vorm allerminst.

4. Sociologisme.

Het meest betreurenswaardige aspekt van de "Balans" lijkt mij het, veelal impliciete, sociologisme. Onder sociologisme wil ik verstaan de stelling dat alle problemen terugggebracht kunnen worden tot sociologische problemen. Wetenschapstheoretische of methodologische problemen dienen voortaan door de sociologie van de wetenschap te worden bestudeerd en kunnen door haar bevredigend worden opgelost, normatieve of ethische door een sociologie van de moraal. Bij Goudsblom dient dat alles dan vanuit een ontwikkelingsperspektief te geschieden. Wie gelooft dat zulke probleemgebieden een zekere conceptuele autonomie hebben ten opzichte van de empirische wetenschappen vertegenwoordigt een vroegere, metafysische denktrant. De lijn, die loopt van Comte via Elias naar Goudsblom is in dit alles manifest. Alle drie geloven dat de filosofische benadering vervangen dient te worden door de wetenschappelijke (zie Elias, Wat is sociologie?, hfst. 1). Ik wil hier niet in het algemeen ingaan op de verderfelijke konsekventies van het sociologisme, maar volsta om aan de hand van één van de door Goudsblom behandelde problemen de ontoereikendheid van het sociologistisch uitgangspunt te laten zien. Een probleem dat duidelijk onder een sociologistisch gezichtspunt behandeld wordt, is de distantie versus de betrokkenheid van de onderzoeker bij zijn objekt. Volgens Goudsblom is dit probleem het best te benaderen vanuit een ontwikkelingsperspektief, dat ons behoedt voor premature keuzen en ons toont

dat met de ontwikkeling van de samenleving ook een geleidelijke oplossing van dit probleem bereikt zal worden. De stelling dat de bestudering van een objekt, waarvan wijzelf deel uitmaken tot moeilijkheden leidt, dient op een continuüm bekeken te worden. Ook van de natuur maken wij deel uit. Toch is hiervan studie mogelijk. Als reden geeft Goudsblom dat op dit gebied in de loop der tijden een hoge graad van distantie geïnstitutionaliseerd is (152). Objektiviteit bestudering van de samenleving is een sociaal probleem, het is een kwestie van institutionalisering. "Sociologen, die (de problemen van het samenleven) bestuderen zitten er zelf vaak teveel in verstrikt om een erg gedistantieerde houding te kunnen opbrengen" (153). Daarom is hun kennis vaak niet werkelijkheidsadequaat.

Ik wil deze positie langs twee wegen in twijfel trekken. Op de eerste plaats kan men zich afvragen of in de natuurwetenschappen de distantie werkelijk zo groot is. Men kan betrokkenheid op twee manieren opvatten. Allereerst in die zin dat de onderzoeker behoort tot de klassen van objekten die hij onderzoekt. Hierover later meer. Ten tweede in de zin dat hij gepreokkupeerd is met zijn studie. Goudsblom heeft het vooral over deze tweede betekenis. Ook hier kan weer een verdere onderscheiding worden gemaakt: preokkupatie met het objekt en preokkupatie met de theorieën over het objekt.

Ik betwijfel of iemand een goed wetenschapper kan zijn zonder een zekere bezetenheid van het bestudeerde domein. Bijna alle grote natuurwetenschappers waren op heftige wijze betrokken bij hun objekt. Zonder die betrokkenheid lijkt het mij onwaarschijnlijk dat iemand jaren van zijn leven besteedt aan de bestudering ervan. Dat natuurwetenschappers betrokken zijn bij de theorieën over hun domein, dat zij hierin een allesbehalve gedistantieerde houding aannemen, is de kern van de moderne wetenschapstheorie. Kuhn's historische studies wijzen in de richting dat het veelal onmogelijk is voor een wetenschapper zich los te maken van zijn paradigma. Voor Lakatos is het rationeel om de harde kern van een onderzoeksprogramma door dik en dun te verdedigen. Ik zou dan ook willen dat Goudsbloms beweringen over distantie in de natuurwetenschappen feitelijk onjuist zijn.

In de tweede plaats worden door Goudsbloms sociologistische benadering van dit probleem essentiële verschillen tussen natuur- en sociale wetenschap over het hoofd gezien. Kennis van de natuur beïnvloedt de natuur niet. Of wij kennis hebben van elektronen verandert aan die elektronen niets. Hoewel wij deel uitmaken van de natuur, trekt deze zich niets aan van onze kennis. Zelfs als wij technisch ingrijpen beïnvloeden wij haar wetten en structuren niet, wij gebruiken die slechts. Voor de sociale wetenschap en haar objekt ligt de situatie geheel anders. De samenleving bestaat voor een groot deel uit de alledaagse en wetenschappelijke kennis van haar leden. Wij hebben kennis van de natuur, maar de natuur zelf bestaat in genendele uit kennis. Verandering van de kennis in een samen-

leving is daarmee tegelijkertijd verandering van die samenleving. Verandering in de kennis over politieke mechanismen of informele organisaties verandert de sociale werkelijkheid, omdat zij sociale werkelijkheid is. Zij hoeft er slechts te zijn. Toepassing in dienst van beheersing ed. is niet nodig om een verandering te weeg te brengen. Het objekt dat de sociologie bestudeert bestaat zelf uit subjekten en niet uit objekten alleen, zoals de natuur, Apel spreekt hier van de samenleving als een subjekt-objekt.

De natuur ontbreekt het aan een normatieve of ethische dimensie. Die dimensie is echter de kern van de samenleving. Het is onzin te vragen met betrekking tot de natuur, of zij goed of slecht is. Wat betreft een samenleving is dat een terechte en zinvolle vraag. Er zit in het bezit van kennis over de sociale structuur en in die kennis zelf al een waardendimensie (vlgs Apel, Das Apriori der Kommunikations Gemeinschaft und die Grundlagen der Ethik). Ik zou dan ook willen stellen dat het probleem van de distantie geen kwestie is van sociale organisatie, maar dat het een ethisch-praktisch en, in mindere mate, een ontologisch probleem is.

Vanuit de interne waardenbetrokkenheid van de sociale wetenschap, wordt het merkwaardig, dat Goudsblom relevantie als een extern probleem van wetenschapsbeoefening beschouwt (itt precisie, systematiek en reikwijdte). Men kan ook hierin een konsekwentie zien van zijn sociologisme. Relevantie wordt dan maatschappelijk nut. Bij Goudsblom treft men een pragmatische definitie van relevantie aan (18). Uitgaande van een dergelijke definitie zijn er uiteraard nauwelijks verschillen tussen natuur- en sociale wetenschap. Maatschappelijk gezien zijn beide vormen van wetenschap gebonden aan de eis van relevantie, van sociaal nut. Dat de waarden en relevantie-problematiek van de sociale wetenschap behalve extern vooral intern is, wordt binnen het sociologisme van Goudsblom onzichtbaar.

Goudsblom wil dat de sociologie relevant is bij het oplossen van de problemen van het samenleven (132). De wending "problemen van het samenleven" is van een bedrieglijke helderheid. Om te beginnen is zij tweeduidig. Men kan er een wetenschaps-interne en een wetenschaps-externe betekenis aan geven. Zo kan men bijv. volhouden dat het probleem van de sociale integratie ook een sociologisch probleem is, als een samenleving volkomen geïntegreerd is, met andere woorden, als mensen een dergelijk probleem tot ieders volledige tevredenheid hebben opgelost. Kortweg: Iets hoeft geen sociaal probleem te zijn, om een sociologisch probleem te zijn.

Daarnaast kan men de vraag stellen: "Wiens problemen?". De verstrengeling van probleem en oplossing wordt door Goudsblom wel gezien (180), maar hij trekt er geen konklusies uit. Het is duidelijk dat de oplossing van de ene groep, precies het probleem kan zijn van de andere. De palestijnse oplossing in het Midden Oosten is het probleem van Israel. Gegeven dergelijke verstrengelingen vraag ik mij af of de phrase "problemen van het samenleven" wel enig houvast biedt.

elk
a. natuur is
het
16-11-14
perspektief
kol. geïntegre-
rende
samenleving

Indesda ad
dit is een
noale punt

leucht →

Tenzij men, zoals Goudsblom, uitgaat van een derde weg, het sociologische zij-perspektief. Hierbij wekt het boek de indruk, dat sociologisch inzicht (zie bijv. 172, maar vooral het fictieve voorbeeld(Zetterberg!) op 162-163) waarden in zich bergt, die voor iedere partij, als hun de schellen van de ogen vallen en zij redelijke mensen willen zijn, aanvaardbaar zijn. Een "realistische" positie lijkt mij dat echter niet.

Leucht 9